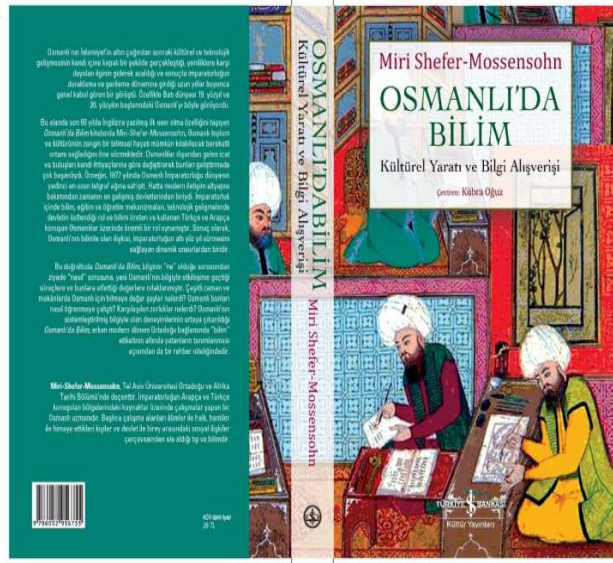

Miri Shefer-Mossensohn, Osmanlı'da Bilim (Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi), Çev. Kübra Oğuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019. 316 s.

Ahmet KELEŞ*

Osmanlı'nın buluşlara ve yeniliklere karşı olduğu ve devletin bu sebeple gerilediği tezi, uzun zamandan beri kabul gören bir görüştür. Bu sorunsalın peşinden giden Miri-Shefer Mossensohn, Türkçe'ye Kübra Oğuz tarafından Osmanlı'da Bilim adı ile çevrilen Science Among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge adlı kitabında, Osmanlı'nın buluş ve yeniliklere karşı olduğu kabulüne itiraz eder. Eser, Giriş dışında dört bölüm ve Sonuç'tan oluşur. Eserin ön sözünde, Osmanlıların dünyaca ünlü bir buluşa imza atmadıkları ancak bilimsel ve teknolojik açıdan sahip oldukları yeti ile bir imparatorluk vücuda getirdikleri vurgulanır (s. 7). Eserde, üç temel sav öne süren yazar, ilk savında, "Osmanlı bilimi" diye bir olgunun gerçekten olduğunu ve çeşitli formlarla bunun açıklanacağını, ikinci savında, Osmanlı'nın bilimsel faaliyetler için verimli bir zemin sunduğunu, bundan kaynaklı olarak Osmanlı'nın buluş ve yeniliklere karşı olduğu kabulüne itiraz ettiğini belirtir. Üçüncü savında ise, Osmanlı bilim faaliyetinin, bugünün buluş ve anlayışı ile tıpatıp benzer olamayacağını belirtir. Eserin sınırlılık noktasını ise yazar, bu konuda ciltler dolusu kitaplar yazılabileceğini; bu bakımdan kapsamını Osmanlıların bilim ve teknoloji deneyimleri ile sınırlandırdığını ifade eder (s. 8).

Eserin Giriş kısmında, "Bilim Tarihi Nedir?" ana başlığı altında Bilim ve Teknoloji Tarihi, İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi, Osmanlı Bilim ve Teknoloji Tarihinin Tarihi, Osmanlı Bilim Deneyimlerinin Tarihine Doğru ve Yenilikçilik Üzerine: Bir Osmanlı Dersi başlıklarıyla konuya girizgâh yapılır. Bilim tarihini, yaşamlarımızın gerçekliğini konu edinen müktesebattaki değişimleri anlama çabası olarak tanımlayan yazar (s. 1), bilimsel çalışmaların içsel bir süreç

* Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ahmetkeles71@hotmail.com

olduğunu (s. 2), geçmişte bilimin tarih ve felsefe yazını ile önemli kişilerin entelektüel faaliyetlerine odaklandığını, 20. yüzyılda ise, bilimsel faaliyetin algılanışında ve akademik olarak nasıl çalışılacağı noktasında kapsamlı bir değişim geçirdiğini belirtir (s. 3). Bilimsel faaliyette insan dışı unsurlar ile kültürü önemli bir kategoriye sokan antropolojik görüş arasında bir denge kurmaya çalıştığını belirten yazar, insan yapımı şeylerin tarihin dışında yer alamayacağını, kültürel bağlamla ilişkili olduğunu ve onunla birlikte değişeceğine vurgu yapar (s.8).

İslam bilimi ile Çin bilim tarihini kıyaslamanın önemli olduğunu belirten yazar, Batı'nın İslam coğrafyasını ve Çin'i nasıl geçtiği sorusu üzerinde durarak Batı'nın artık Çin bilim ve teknoloji tarih yazımını takip etmediğini belirterek, Nathan Sivin'in önerisi ile Çin biliminde neyin eksik olduğundan ziyade nelerin var olduğuna odaklanılarak yeni bir araştırma yöntemi öne sürer. Yazara göre, İslam dünyasını çalışan araştırmacılarda "neden olmadı" sorusu yerine gerileme teorisi kabul edilerek, İslam'ın altın çağı ve Abbasilerden sonra yenilenme arzusunun yok olduğu kabul edilmiştir. Çeşitli görüşleri aktaran yazar, gerileme teorisini savunanların, Osmanlı döneminde gerilemenin biraz yavaşlasa da devam ettiğini, Müslümanların ancak Batı'nın zorlamasıyla 19. yüzyılda moderniteye dahil olduklarını kabul ettiklerini belirtir (s. 9-10). İki görüşe daha temas eden yazar, bu görüşlerden ilkinin, İslami bilim araştırmaları olmasaydı Batı bu kadar ilerleme kaydedemezdi görüşü olduğunu ve bu iddianın İngiltere'de gündeme geldiğini ifade eder. Diğer görüş ise, dinin bilime engel olduğu veya İslam bilimine yabancıların (Arap olmayanların) sızması ile dış sebeplerin buna neden olduğudur. İslam bilimi üzerine yapılan araştırmalarda başlangıç, ilerleme ve yok oluş terimlerinin egemen olduğunu belirten yazar, son yıllarda araştırmacıların eleştirel ve çoklu bakış açısı çağrısında bulduklarını belirtir (s. 11-12).

Yazar, İslam bilim tarihi araştırmalarında, Osmanlı bilim tarihi üzerine pek fazla bir şey yapılmadığını belirttikten sonra, Türk bilim insanlarının Türkçe okuyup yazdıklarını, bunun bir sonucu olarak kapalı bir tartışma grubu oluştuğunu ve Türk bilim insanlarının neredeyse hiçbir zaman Batı dillerindeki araştırmaları takip etmediğinden yakınmaktadır. Bunun dışında şarkiyatçı söylemin Türk akademisinde yer edindiğini ve gerileme tezinin kabul edildiğini sadece, Osmanlı'nın bilim geçmişine bilimin Batılılaşma süreci veya Batı'nın bilim ve teknoloji yoluyla İslam dünyasına sızması gibi belirli bir açıdan yaklaşıldığını belirtir (s. 12). Yazarın Türk bilim insanları ile ilgili görüşüne katılmamız pek mümkün değildir. Son zamanlarda Türk akademisinde yapılan çalışmalarda, Batılı bilim insanlarının eserlerinin çeviri

yoluyla kullanılması, yayın neşirlerine önem verilmesi hususlarında önemli adımlar atılmaktadır.

Kitapta genel olarak birbirinin içine geçen üç tema olduğunu belirten yazar, bunların insan hareket ve hareketliliği, kimliklerin melezleşmesi ve sınırların aşılması olduğunu, hareketin bilginin değişiminde başat aktörlerden biri olduğunu vurgular (s.18).

Yazar, kitabında Keith Krause'nin bilimsel yayılma modelini uyguladığını belirtir. Bu model, ani-yoğun dalga, yenilikler, üçüncü aktörler ve nihai ürünü tüketenlerden oluşur. Yazar, bu modelin, Osmanlı'yı bütünsel olarak değerlendirmemize katkı sağlayacağını ve bilimsel dalga içinde konumlandırmakta yardımcı olacağını ifade eder (s. 22-23).

Yazar, Giriş kısmının sonunda genel bir toparlama ile önemli noktalara temas eder. Osmanlı'nın, önemli icatlar veya bilim ve teknolojiye devrim yapmadığını, mevcut fikir ve teknolojiye tekil iyileştirmeler yapmada da pek başarılı olmadığını ancak bir becerinin etkinliğini ve faydasını ya da bir fikrin kesinliğini ve doğruluğunu fark ettiklerinde, o tekniği ve bilgiyi özümseyecek, yerel ölçekte üretecek esnekliğe sahip olduklarını belirtir. Yazarın bu görüşlerini destekleyici bir ifade Cemal Kafadar tarafından askeri teknoloji açısından ifade edilmiştir. Kafadar, gelişen teknoloji açısından Osmanlı Devleti'ni öncü olarak görmenin mümkün olmadığını, ancak yeni gelişen teknolojileri kendilerine uyarlayıp kullanmada genellikle çığır açıcı olduklarını, onların sadece yeni teknolojiyi almakla kalmayıp, aynı zamanda bu teknolojinin etkin olarak kullanılabileceği ve devasa askeri-siyasi organizasyona ekleneneceği kurumsal bir çerçeve oluşturduklarını savunur.¹ Yazar da bu görüşe benzer şekilde, 19. yüzyılda, Osmanlı'nın erozyona uğradığını ve teknolojiyi ülkeye getirme yerine, nihai ürün ithaline yöneldiklerini belirtir (s. 23).

Eserin Osmanlı İmparatorluğu'nda "Bilgi'yi" kavramsallaştırmak başlığını taşıyan birinci bölümünde bilginin kültürel kaynakları, bilimin neyi ifade ettiği, Müslüman coğrafyada bilim ve mekanizma üzerinde duran yazar, Osmanlıların sayısız gelenekle etkileşime girdiğini ve bundan dolayı araştırmacıların Osmanlı'yı diğer bilimsel dünyalardan ayırma eğilimi gösterdiğini, ancak durumun giderek değiştiğini belirtir (s. 26).

Bu bölümde dikkat çeken bazı noktalar şunlardır: Yazar, Osmanlı'nın farklı katmanları birbiri ile karıştırarak yeni bir şey yarattığını, Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan Selçuklu dönemine ait medreselerde yer

¹ Cemal Kafadar, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak (Gerileme Paradigmasının Sonu)*, Haz. Mustafa Armağan, Timaş yay., İstanbul, 2011, s. 112.

alan kabartma ve hayvan figürlerinin Çin astrolojisinin, Batı Selçuklu İslam repertuarıyla kaynaşmış bir şekli olduğunu belirtir. (s. 26-27). Moğol istilası döneminde Çin kültürü ile yeniden bir etkileşim kurulmuştur ancak bu medreselerde yer alan motiflerin Çin burçlarında yer alan simgelerin yorumunu taşıdığını söylerken ihtiyatlı olunması gerektiğini düşünüyoruz. Bu figürler sadece Çin kültürüne has olmayıp, Bozkır sanatı da hayvan figürleri üzerine kuruludur. Moğollar döneminde bu sanat Anadolu'ya taşındı ise Çin sanatı olarak değil, mevcut olan bozkır sanatı olarak gelmiştir. Bu doğrultuda "medeni olan her şeyin Çin'den bozkırda yaşayanlara geçmiştir" ön kabulünün sorgulanması gerekmektedir.²

Bölümün devamında yazar, "İlim Çin'de de olsa gidip alınız." hadisinin gerçek olup olmadığı ile ilgili çeşitli tartışmaları verdikten sonra Çin'in bazı Müslümanlar arasında muhtemel bir bilgi kaynağı olarak varlığını koruduğuna dair kanıtlar olduğunu ancak Çin'in, Osmanlı için büyük bir bilimsel ilhama yol açmadığını belirtir. Ayrıca Osmanlı seçkinlerinin Çin'i tanıdıklarını, seyyahlar ve tüccarlar vasıtasıyla Çin'in kamusal alanıyla etkileşimin kurulabildiğini belirtir (s. 28-30).

Yazar, bilginin, bizim açımızdan doğruluk noktasının sorgulanabildiğini, Osmanlıların meşru bilginin kaynağı olarak, vahiy, rol modeller, mantık ve akıl, gözlemler, deneyler ve deneyimleri gördüğünü ifade eder (s. 37-39). Bilgi, 9. ve 10. yüzyıllarda sınıflandırılmaya çalışılmış, kuramsal ve metodolojik olarak yürütülmüştür. Yazar, II. Bayezid döneminde Arapça eserlerin kataloglandığını, bu durumun 16. yüzyılda Osmanlı kültürel düzeninin geniş ölçekte Fars-Timur dünyası içinde yer aldığının bir kanıtı olduğunu belirtir (s. 43).

Gazali'nin, felsefe ve filozofları reddetmekle İslam dünyasında daha tanınır hâle gelmesine yol açtığını belirten yazar (s. 53), Osmanlı döneminde felsefe ve mantığın geliştiğini, eser sayısının 15. ve 16. yüzyıllardan 18. yüzyıla kadar giderek arttığını belirtir. Ona göre, 17. ve 18. yüzyıllarda, Osmanlı mantıkçıları, mantığa düşmanca bakmayarak kendi aralarında canlı tartışmalara girmişlerdir (s. 55-56).

Yazar, İslam astronomisinin, geçmiş geleneklerden edinilen bilgiye daha güçlü bir kesinlik sağlama amacı taşıdığını belirterek, bu yükümlülüğün

² Bozkır kültürü ile ilgili bkz. İlhan Şahin, "Merkezi Avrasya'da Göçebe Grupların Oluşumu ile İlgili Bazı Tespitler ve Görüşler", *Altay Communities*, İstanbul 2014; Motiflerin Selçuklu camilerinde yer alması ile ilgili bkz. Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, C. 48, S. 2000, 2000, s. 102-103; Türk kültürünün Çin kültürü ile etkileşimi noktasında bkz. W. Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", Çev. İkbâl Berk, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, 1943, s. 19-29.

gözlem ve hesaplama yapma, gözlem yeri saptama ve sonuçları kayıt altına almaya yarayan aygıtların önemli ölçüde gelişmesine yol açtığını ve bu sürecin sonunda büyük ölçekli rasathanelerin kurulmasına sebep olduğunu ifade eder (s. 57).

Yazar, ikinci bölüme “Öğrenim nasıl ve nerede gerçekleşir?” sorusu ile başlar. Osmanlı’da eğitime dair verilerin olmamasından dolayı tahminlere yönelmenin bir gereklilik olduğunu belirten yazar, 16. ve 17. yüzyılda Türkçe konuşulan bölgelerde kent nüfusunun ¼’ünün Türkçe okuyup yazdığını ve en az ihtimalle Kur’an surelerini bildiklerini kaynaklardan yola çıkarak ifade eder (s. 71). Osmanlı toplumunda, bilgiye erişmenin ve eğitimin çeşitli yollarından, otodidaktik, örgün eğitim, özel öğretmenle evde eğitim ve bir zanaatkâra çıraklık etmeye dikkat çeken yazar, kişinin çocukken özel eğitim aldığını, büyüdüğünde bireysel veya grup eğitimine yönlendirildiğini belirtir (s. 71-72).

Yazar, kadınların hayatın her anında eğitim gördüğünü, seçkin ailelere mensup kız çocuklarının, erkek çocuklar gibi evde özel öğretmenden ders aldığını; alt sınıfa mensup kadınların ise cami veya kiliseye bağlı yerel eğitim kurumlarında eğitim aldıklarını belirtir (s. 74-75). 16. yüzyıldan itibaren medresenin ve eğitiminin yerleşmiş meslekler olduğuna yönelik önemli bir tespit yapan yazar, devletin medreseleri düzenlemeye çalıştığını, ulema mensupları içinde bir derleme hazırlandığını, hiyerarşinin ilmiyeyi de kapsayacak şekilde geliştirilmeye başlandığını ifade eder (s. 78-79).

Bölümün devamında bilgiyi aramak için yapılan seyahatlere dikkat çeken yazar, seyahatlerin; bireysel, toplumsal ve kültürel açıdan önemli bir olgu olduğunu ayrıca otorite ve meşruiyet kaynağı olarak toplumsal hiyerarşi oluşturmada bir aracı işlevi görmekte olduğunu belirtir. Yazara göre, Osmanlı’da medreseler henüz inşa edilmeden önce ulemanın bilgiye ulaşmak için çeşitli İslam merkezlerine seyahat etmek zorunda kalması, İslami bilginin Anadolu’da yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Ancak 16. yüzyılda bilgiye ulaşmada seyahat değil yerel eğitime önem verilmiştir. (s. 88-89). Bilgiye ulaşmada seyahat, coğrafya, keşif ve gezilerin önemine Suraiya Faroqhi tarafından da dikkat çekilmiştir.³

Yazar, 19. yüzyılda yeni eğitim kurumları ile yeni eğitim biçimi ve çeşitliliğin artmasına vurgu yapmış, eğitimin reform ve modernleşmede önemli bir rol oynadığı farkındalığına dayanılarak genç neslin yeni ihtiyaçlara göre eğitilmesinin gündeme geldiğini belirtmiştir. Bu kapsamda Avrupa’dan uzmanlar gelmiş ve Batılı yöntemler benimsenmesi sürecinin adımları atılmıştır. Uzmanların getirilmesinin önemine dikkat çeken yazar, Osmanlı’nın profesyonel hizmet tedarikçisi olduğunu belirterek bunun ilk yüzyıldan

³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 80.

itibaren bir gelenek olduğunu ve yeni bir olgu olmadığını ifade eder (s. 96-98). Yazara göre, bu dönemde, Osmanlı tarihinde ilk kez eğitim sistemi bağlayıcı bir sistem hâline gelmiş, dersler düzenlilik, dakiklık, verimlilik gibi modernleşmeyi teşvik edici araçlar olarak görülmüştür (s. 101-102).

Üçüncü bölüm, “Osmanlı İmparatorluğu İçine, İçinden ve İçinde Bilgi Aktarımı” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, seçme, çeviri, alıntılar, kopyalama ve insanların ve aletlerin dolaşımı üzerinden kültürler arası bilgi akışına dikkat çekilmiştir (s. 108). “Okuma ve yazmayı bilmek ne demektir?” sorusu üzerinde duran yazar, İslam öncesi ezber ve söze değer verildiğini, okuryazarlığın kendi kültür çevresinde farklı ihtiyaçlara cevap verdiğini belirtir. Yazara göre, Osmanlı toplumunda okuryazarlık üç ana formda ifade edilmiştir: okuma ve yazma; ezberleme, konuşma ve dinleme; görsel yollar. İnsanlar bu yollarda bireysel ya da gruplar hâlinde, özel ya da kamusal alanda bulunabilir sesli veya sessiz okuma yapabiliyordu (s. 109).

Osmanlı’da okumanın sınırlılığı konusuna dikkat çeken yazar, kitap okumanın, seçkinler arasında yaygın olduğunu, özellikle resimli kitapların bir statü sembolü olduğunu belirtir. Yazar, Russell’a atıfla üç farklı açıklamada bulunur. İlk açıklama, profesyonel olmayan yazı yazmanın oldukça zor olduğu, ikinci olarak bürokrasinin, güzel yazı kabiliyetinin yayılmasını önlediği, üçüncü olarak ise, yazılı dilin karmaşıklığı yani kültür dilinin, konuşma dilinden ciddi derecede farklı ve karmaşık olduğudur (s. 110-111).

Osmanlı Türkçesinin Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışımı bürokraside kullanılan bir dil olduğunu belirten yazar, Osmanlı Türkçesi’nin melezlik açısından zengin bir dil olduğunu ancak stil, yazı biçimi olarak karmaşık olduğunu ve Arap alfabesinin Türk dilinin ihtiyaçlarını karşılamadığını belirtir (s. 113-115).

Matbaa tekniğinin Avrupa toplumunu okuryazar hâle getirdiğini belirten yazar, Osmanlı toplumuna matbaanın Yahudi cemaatinden Samuel ve David kardeşler tarafından 1493 yılında getirildiğini, bu ilk matbaada, etnik unsurların kitap bastığını belirtir. Matbaada, Müslümanların Arap alfabesiyle kitap basmasının yasak olduğunu belirten yazar, Müteferrika’dan önce matbaanın önemine İbrahim Peçevî tarafından dikkat çekildiğini ifade eder. Bu konuda Peçevî matbaanın küffâr icadı ancak iyi bir şey olduğunu belirtir (s. 121-122). Müteferrika matbaasında 1729 yılından matbaanın terk edildiği 1742 yılına kadar 17 başlıkta kitap basılmıştır. Yazar, Osmanlı’da Müteferrika dışında da matbaa olduğunu, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin oğlu Said Efendi’nin de matbaa getirdiğini ve Müteferrika matbaası kapandıktan sonra bile faaliyetini sürdürdüğünü belirtir (s. 122-123).

Teknolojik ve kültürel dönüşümlerden dolayı matbaanın Osmanlı'da geç gelişmesinin yanlış anlaşılması gerektiği noktasında önemli bir tespit yapan yazar, İslam dünyasının Müslüman dillerde yapılan basım faaliyetlerine yabancı olmadığını, 10. ve 11. yüzyıllardan itibaren matbaanın bilindiğini, Osmanlı açısından Avrupa'da matbaada basılan kitapların Osmanlı'ya ihraç edildiğini ve bu kitaplardan faydalandığını belirtir (s. 124). Yazar, 19. yüzyılda inancı yenileme ve koruma içgüdüsüne dair görüş birliğine varıldığını ve matbaanın, Müslümanlar arasında bu şekilde kabul edildiğini savunur. Bu kapsamda Kur'an ilk kez 1787 yılında St. Petersburg'da Müslümanlar için Müslümanlar tarafından basılmıştır. Matbaanın Osmanlı'da tam olarak kabulü ise 19. yüzyılı bulmuştur (s. 126-127).

Yabancı dillerden Türkçeye 13. yüzyıldan beri çeviri yapıldığını belirten yazar, Osmanlı Devleti'nin yükselişi ile çeviri faaliyetlerinin hız kazandığını, Osmanlı döneminde farklı kültür dünyalarının sentezlendiğini ve bu dönemde yapılan çevirilerin, birçok ihtiyacın cevabı olabileceğini belirtir (s. 131-132). Çevirmenlerin ortak noktası, seçkinler sınıfından, ulema veya bürokrat olarak hizmet veren Müslümanlar olmasıdır (s. 138).

Yazar, seyahatin önceden hazırlanan bilimsel bir proje olduğunu, devlet içerisinde sayısal açıdan en büyük seyyah grubunu Avrupalıların oluşturduğunu ifade eder. Devamında kadın seyyahların, erkek seyyahlara nazaran seyahat edilen yerdeki kadınlarla görüşmesinin farklı bilgi kaynaklarına ulaşılması açısından önemini vurgular (s. 149-151). Yazar, üçüncü bölümün sonunda Osmanlı zihniyetini, sayısız bireyin ortaya çıkardığını belirtip bilgiye erişim açısından yapılan seyahatlerin kapsamının mütevazı, entelektüel, teorik veya idealist olmasa da bütün bu insan enerjisinin keşmesinin bilginin Osmanlı içerisinde hareket etmesini sağlayan kanalları yarattığını ifade ederek Osmanlı zihniyetini oluşturan faktörlerle ilgili dikkat çeken bir vurgu yapar (s. 154).

Dördüncü ve kitabın son bölümü "Bilim İçinde Devlet: İmparatorluk, İktidar, Altyapılar ve Finansman Üzerine" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, devlet ve devletin planlama ve idaresinin bilim ve teknolojiyi kapsamı ele alınır. Ayrıca, Osmanlı yetkililerinin bilime kapsamlı ve ciddi ölçüde dahil olduklarına dair vurgu yapılır (s. 155-156).

Himaye sisteminin devletin bilimsel faaliyetlere katılımını sağladığını belirten yazar, sistemin modern dünyada bilimsel araştırmalara ayrılan devlet fonlarının modern öncesi dönemdeki versiyonu olduğunu ayrıca hamiliğin statü ve iktidar kazancı açısından önemine vurgu yapar (s.156-158). Bu kapsamda vakıflar seçkinler ve halk arasında bağı güçlendirmiş, tıp, devlet tarafından himaye edilerek seçkinler aracılığıyla 18. yüzyıldan itibaren dönüşüm yaşamıştır (s. 162-164). Askeri teknolojinin de devlet tarafından

himayesine vurgu yapan yazar, askeri strateji çerçevesinde haritacılığın ve haritaların, Rönesans zevki ile bir bilim ve felsefe koleksiyonunun parçası olduğunu belirtir (s. 168). Yabancı uzmanların, Fatih ile birlikte ordunun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten yazar, 18. yüzyılda, danışmanlar arasında eş güdüm sağlanmasına çalışıldığını, Osmanlıların, yetersiz bilgiye sahip olduklarına inandıkları alanlarda kendilerine sistematik olarak bilgi aktaran heyetler oluşturduklarını, Avrupalı uzmanların katkılarının kısıtlı olduğunu, bundan dolayı Osmanlıların kendi reformlarını daha fazla ön plana çıkarttıklarını ifade eder (s. 170-171).

Devletin bilim ve teknoloji altyapısı ile ilgili, 19. yüzyılda da seçkinlerin bayındırlık işlerine müdahil olmaya devam ettiklerine vurgu yapan yazar, önceki yıllarda devlet temsilcilerinin, devletin altyapı çalışmalarını bir hayırseverlik işi gibi yönettiklerini, bu çalışmaların 19. yüzyılda kamusal bir çaba olarak görüldüğünü ve devlet politikası hâline geldiğini belirtir (s. 178).

19. yüzyılda telgrafın Osmanlı Devleti içerisinde kullanım alanları ile ilgili veya telgraf hattı projesinin amacına dikkat çeken yazar, telgrafın yerelde kullanım amaçlarından birinin kontrol etmesi güç olan yerlerde (örneğin Irak) merkezi bir yönetim kurma çabası olduğunu, telgrafın tebaa-yönetim ilişkisi üzerinde bir dönüşüm yarattığını bu yeni iletişim aracı ile verimlilik ve çare beklentisinin artması ile merkeze birçok dilekçenin gönderildiğini belirtir (s. 182-183). Bir diğer teknoloji hamlesi olan saat kulelerine de dikkat çeken yazar, kuleler aracılığıyla Müslüman kimliğinin kamusal olarak ifade edildiğini ve yerel geleneklere bağlı kalarak dış dünyayla kurulan etkileşimin düzenleme çabasının ilan edildiğini ifade eder (s. 183). Osmanlı'nın, bilimsel deneyimin önemli bir unsuru olarak formel, yani kişisel olmayan bürokratik biçimlerin izini erken modern döneme kadar sürebileceğimiz ilk örneklerden biri olduğuna vurgu yapar (s. 194).

Son olarak, bilgiye erişim, Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretimin nasıl gerçekleştiği ve buna bakış açılarını, devletin hamilik yoluyla bilimsel faaliyetleri desteklemesi gibi önemli konulara temas eden bu çalışma, Osmanlı biliminin bir sentezini sunması açısından önemli bir çalışmadır. Yazar bazı iddialarında ileriye giderek aşırı genellemelerde bulunmuştur. Bu durum eserin bir kez daha gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu sağlandığı zaman alan okumalarına daha fazla katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Çoruhlu, Y. "Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, C. 48, S. 2000, 2000, s. 95-146.
- Eberhard, W. "Eski Çin Kültürü ve Türkler", Çev. İkbâl Berk, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, 1943, s. 19-29.
- Faroqhi, S., *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kafadar, C., "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak (Gerileme Paradigmasının Sonu)*, Haz. Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Shefer-Mossensohn, M., *Osmanlı'da Bilim (Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi)*, Çev. Kübra Oğuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Şahin, İ., "Merkezi Avrasya'da Göçebe Grupların Oluşumu ile İlgili Bazı Tespitler ve Görüşler", *Altay Communities*, İstanbul 2014, s. 75-83.